

**ACTA TERRAE
FOGARASIENSIS**

Colegiul editorial/Editorial board:

Prof. univ. emerit dr. **IOAN OPRİȘ**, București
Prof. univ. dr. emerit **KONRAD GÜNDISH**, München
Prof. univ. dr. habil. **SVETLANA CEBOTARI**, Universitatea de Stat din Moldova
Prof. univ. dr. **SABIN ADRIAN LUCA**, Universitatea „Lucian Blaga” (Sibiu)
Prof. univ. dr. **ANDREI MARGA**, Cluj-Napoca
Prof. univ. emerit dr. **ANTAL LUKÁCS**, București
Prof. univ. dr. **EUGEN STRĂUȚIU**, Universitatea „Lucian Blaga” (Sibiu)
Prof. univ. emerit dr. **GHEORGHE ROȘCULEȚ**, Brașov
Cercetător științific I dr. **GHEORGHE LAZĂR**, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române (București)

Colegiul de redacție:

CONSTANTIN BĂJENARU – redactor șef
GHEORGHE FARAON – membru
AMALIA DRAGNE – membru
JUDIT GRAPĂ – membru
HORIA PIRĂU – secretar de redacție

Adresa de corespondență:	Correspondence address:
MUZEUL ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI „VALER LITERAT”	
505200, FĂGĂRAȘ	RO – 505200, FĂGĂRAȘ
P-ța Mihai Viteazul, nr. 1, jud. Brașov	Mihai Viteazul St., No. 1,
Tel. 0368/404287	Tel. (+40) (368) 404287

muzeufagaras@yahoo.com

www.cetateafagarasului.ro; www.muzeufagaras.ro

2024. MUZEUL ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI „VALER LITERAT”

ISSN – 2285 – 5130

ISSN-L – 2285 – 5130

ACTA TERRAE FOGARASIENSIS (online)

ISSN 2810 – 3246

ISSN-L 2285 – 5130

**MUZEUL ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI
„VALER LITERAT”**

**ACTA TERRAE
FOGARASIENSIS
XIII**

**Editura Muzeul Național Brukenthal
Sibiu
2024**

EDITURA

Responsabilitatea asupra conținutului articolelor revine exclusiv autorilor

Tehnoredactare și corectură: Constantin BĂJENARU

SUMAR
CONTENTS – INHALT – SOMMAIRE

ARHEOLOGIE – ISTORIE
ARCHAEOLOGY – HISTORY

Vasile MĂRCULEȚ – Scurte considerații cu privire la statutul deținut de Katepano de Theodoroupolis, strategos de Ioannoupolis și Dorostolon, și Katepano de Mesopotamia	13
<i>Brief considerations on the status held by the Katepano of the Theodoroupolis, the Strategos of Ioannoupolis and Dorostolon, and the Katepano of Mesopotamia</i>	13
Abstract	13
Vasile TABĂRĂ – Câteva aspecte specifice Țării Făgărașului în decursul timpului	26
<i>Some particularities specific to the Făgăraș area over time</i>	26
Abstract	26
Daniela MARCU ISTRATE, Sebastian DOBROTĂ, Aurel DRAGNE, Horia PIRĂU – Noi cercetări arheologice la biserica Sf. Arhangheli Mihail și Gavril din Viștea de Jos (județul Brașov) – campania 2022	43
<i>New archaeological research at the church of St. Archangels Michael and Gabriel in Viștea de Jos (Brașov County) – campaign 2022</i>	43
Abstract	43
Răzvan MALANCA – Bombarde de secol XVI din fontă. O tipologie transilvăneană	65
<i>16th century cast iron bombards. A transylvanian typology</i>	65
Abstract	65
Antal LUKÁCS – Blazoane și inscripții din Cetatea Făgărașului. Întregiri și îndreptări	76
<i>Armoiries et inscriptions de la forteresse de Făgăraș. Ajouts et corrections</i>	76
Résumé	76
Judit GRAPĂ, Claudia Elena SIMA – Grecii din Făgăraș în vremea Principatului	81
<i>The Greeks of Făgăraș in the time of the Principality</i>	81
Abstract	81
Maria-Alexandra CÂMPEANU – Aspecte referitoare la înființarea orașelor libere regale Armenopolis/Gherla și Elisabetopolis/Dumbrăveni	94
<i>Aspects related to the establishment of the royal free cities Armenopolis/Gherla and Elisabetopolis/Dumbrăveni</i>	94
Abstract	94

Alexandru CIOCÎLTAN – Convertirea la catolicism în orașul Făgăraș (1801-1866)	102
<i>The conversion to catholicism in the town of Făgăraș (1801-1866)</i>	102
Abstract	102
Gheorghe LAZĂR – Discurs și practică testamentară în Țara Românească la începuturile modernității: Nectarie arhimandritul și testamentul său (1825)	118
<i>Discours et pratiques testamentaires en Valachie au début de la modernité: Nectaire l'archimandrite et son testament (1825)</i>	118
Résumé	118
BORDI Zsigmond Lóránd – Regimentul I de Graniță Român în luptele din vara anului 1849. Bătăliile de la Micfalău și Bixad	148
<i>I st Romanian Border Regiment in the battles of summer of 1849. The battles of Micfalău and Bixad</i>	148
Abstract	148
Cristian MAREȘ – Un făgărășean aduce glorie Austriei: baronul colonel David Urs de Margina (1816-1897)	172
<i>A person from Fagaras County brings glory to Austria: baron colonel David Urs from Margina (1816-1897)</i>	172
Abstract	172
Răzvan Mihai NEAGU – Contribuții privind începuturile carierei profesorului Petru Suciuc din Turda (1883-1919)	185
<i>Contributions regarding the beginnings of the career of teacher Petru Suciuc from Turda (1883-1919)</i>	185
Abstract	185
Voica ISTRATE – Cinema Mercur - Brașov, 1913: o privire de ansamblu	192
<i>Cinema Mercur - Brașov, 1913: an overview</i>	192
Abstract	192
Petre DIN – Mentalități colective și imaginar social în condiția de prizonier a maiorului Gheorghe Caracaș	203
<i>Collective mentalities and social imaginary in major Gheorghe Caracas's condition as a war prisoner</i>	203
Abstract	203
Ioan OPRÎȘ – Corespondență în vreme de război (1917) între surorile Stoica din Avrig	213
<i>Wartime correspondence (1917) between sisters Stoica from Avrig</i>	213
Abstract	213
Emil STOIAN – Umbre pe statuia unui erou al Marii Uniri	218
<i>Shadows on the statue of a hero of the Great Union</i>	218
Abstract	218
Alexandru BUCUR-VEȘTEMEANUL – Generalul de corp de armată Ioan Boeriu. Activitatea politică	233
<i>Army corps general Ioan Boeriu. Political activity</i>	233
Abstract	233
Nicoleta PETCU – Regina Maria a României și Casa de ceai de la Bran ...	240
<i>Queen Maria of Romania and the Tea House in Bran</i>	240
Abstract	240

Nicolae TEȘCULĂ – Din istoria handbalului „în unsprezece” la Sighișoara	257
<i>From the history of handball „in eleven” in Sighisoara</i>	257
Abstract	257
Andreea CORCA – Profesorul teolog Ilie Beleuță (1878-1972). O micro-biografie politică	264
<i>Professor of theology Ilie Beleuță (1878-1972). A political microbiography</i>	264
Abstract	264
Lorena TRUFIN – Valeriu Literat - Țara Făgărașului în cercetări inedite	281
<i>Valeriu Literat - das Fogarascher Land in unveröffentlicher Forschung</i>	281
Abstrakt	281
Gheorghe FARAON, Irina FARAON – O personalitate mai puțin cunoscută a Țării Făgărașului: preotul-profesor Augustin Cosma din localitatea Vad (1890-1965)	294
<i>A lesser known figure from Făgăraș County: the priest and professor Augustin Cosma from Vad (1890-1965)</i>	294
Abstract	294
Sebastian MĂLUȘELU, Marilena RUSMĂNICĂ – Mircea Mărilă (1923-1988) - un dascăl cu menire	301
<i>Mircea Mărilă (1923-1988) - a teacher with a purpose</i>	301
Abstract	301
Ionel BOAMFĂ – Etnie, limbă și confesiune la nivelul cartierelor făgărășene (III)	315
<i>Ethnicity, language and confession at the level of the districts of Făgăraș (III)</i>	315
Abstract	315
Judit GRAPĂ – Istoria Hergheliei de la Sâmbăta de Jos, județul Brașov, oglindită în documentele vremii din perioada 1935-1957 (Partea a V-a)	334
<i>The history of the stud farm from Sâmbăta de Jos, Brașov County, reflected in the documents of the time during 1935-1957 (Part V)</i>	334
Abstract	334
Adrian DOLGHI – Transformările în vestimentația populației RSS Moldovenești în contextul realităților sociale și economice din anii 1944-1961	352
<i>Transformations in the clothing of the Moldovan SSR population in the context of social and economic realities from 1944-1961</i>	352
Abstract	352
Iulia MALCOCI, Ion Valer XENOFONTOV – Iuri Perlin (1917-1990), fiul unui ucrainean represat, în elita educațională și științifică a Moldovei sovietice	368
<i>Iuri Perlin (1917-1990), the son of a repressed Ukrainian, in the educational and scientific elite of Soviet Moldavia</i>	368
Abstract	368
Tudor-Radu TIRON – Din cronică unor vremuri tulburi: decorarea unor reprezentanți ai lumii artistice între 1945 și 1947	381

<i>A chronicle of troubled times: the awarding of decorations to representatives of the artistic world between 1945 and 1947</i>	381
Abstract	381
Violeta CONSTANTINESCU – Plenara CC al PCR din iulie 1968 și reabilitarea foștilor ilegaliști comuniști. Studiu de caz: Elisabeta Luca, soția liderului comunist Vasile Luca	399
<i>Plenary CC of the PCR from July 1968 and the rehabilitation of former communist illegals. Case study: Elisabeta Luca, wife of the communist leader Vasile Luca</i>	399
Abstract	399
Asea M. TIMUȘ – Evoluția sericiculturii din spațiul pruto-nistrean între mit și realitate	408
<i>The evolution of sericulture from the proto-nistrean space between myth and reality</i>	408
Abstract	408
Asea M. TIMUȘ – Sericicultura în școală și la expoziția agricolă în scop de propagare în spațiul pruto-nistrean în sec. XVIII-XIX	422
<i>Sericulture at school and at agricultural exhibition for the purpose of its propagation in the proto-nistrean space in the 18th-19th centuries</i>	422
Abstract	422
Svetlana CEBOTARI – Companiile vitivinicole - actori ai diplomației publice. Cazul Republicii Moldova	437
<i>Wine companies - actors of public diplomacy. Case of the Republic of Moldova</i>	437
Abstract	437
Eugen STRĂUȚIU – Instituția cetățeniei de onoare - rol și funcții în mobilizarea comunității locale	449
<i>Honorary citizenship institution - role and functions in mobilizing the local community</i>	449
Abstract	449
Valeriu LUNGU – Războiul din Ucraina - impactul asupra securității frontierei Republicii Moldova	459
<i>War in Ukraine - impact on Republic of Moldova border security</i>	459
Abstract	459

PATRIMONIU *HERITAGE*

Gudrun-Liane ITTU – Maria Sibylla Merian (1647-1717) – artistă plastică, antreprenoare și naturalistă ante litteram	477
<i>Maria Sibylla Merian (1647-1717) – plastic artist, entrepreneur and naturalist ante litteram</i>	477
Abstract	477
Constantin ITTU – Cărți românești din secolul al XVIII-lea tipărite la Viena de Joseph von Kurzböck și la Sibiu de Petrus Barth pentru ardelenii neuniți (ortodocși)	486

<i>Eighteenth century romanian books printed in Vienna by Joseph von Kurzböck and in Sibiu by Petrus Barth for the transylvanian orthodox romanians</i>	486
Abstract	486
Amalia DRAGNE – Colecția de carte veche a Muzeului Țării Făgărașului „Valer Literat”	498
<i>La collection de livres anciens conservée par le Musée du Pays de Făgăraș „Valer Literat”</i>	498
Résumé	498
Ramona Monica LAZĂR – Manuscris caligrafiat și miniat de Anton Pann - „Cântece bisericești” (1826-1835)	507
<i>Manuscript calligraphed and miniaturing by Anton Pann – „Cântece bisericești” (1826-1835)</i>	507
Abstract	507
Elena BĂJENARU – Câteva considerații despre pictura pe sticlă din Transilvania (II)	512
<i>Some considerations about Transylvanian glass painting (II)</i>	512
Abstract	512
Constantin MĂNESCU – Stilul arhitectural „Art Nouveau” pe teritoriul județului Vâlcea	520
<i>„Art Nouveau” architectural style on the territory Vâlcea County</i>	520
Abstract	520
Luana-Marcela COJANU – Casa lui Bucur Cojanu din satul Fundata	527
<i>Bucur Cojanu’s house from Fundata village</i>	527
Abstract	527
Gabriela ALBU – Colecția dr. Ion și Ritta Chiricuță: o viziune extinsă asupra artei	537
<i>Dr. Ion and Ritta Chiricuță’s Collection: A broad view of art</i>	537
Abstract	537
Andreia-Nicoleta NIȚĂ – Parcursul artistic al lui Jules Perahim din perioada incipientă a regimului comunist reflectat în gravurile din colecția Muzeului Național Brukenthal	545
<i>The artistic career of Jules Perahim in the early period of the communist regime reflected in engravings from the Brukenthal National Museum collection</i>	545
Abstract	545
Eugenia TOMI – Ceata de feciori de la Hărman	562
<i>The group of boys from Harman</i>	562
Abstract	562
Angela GRĂDINARU – Adaptarea culturală în traducerea textelor muzeistice din limba română în limba engleză	569
<i>Cultural adaptation in translating museum texts from romanian into english</i>	569
Abstract	569
Ligia Otilia TEODOR, Mihai SPIRIDON – Provocări și soluții în procesul de restaurare a unei rame de mari dimensiuni	585
<i>Challenges and solutions in the restoration process of a large frame</i>	585
Abstract	585

Mihai SPIRIDON, Ligia Otilia TEODOR – Considerații asupra metodologiei de restaurare a unui vas traco-getic descoperit la Dobrovăț <i>Considerations on the restoration methodology of a thraco-getic vessel discovered at Dobrovăț</i>	590 590
Abstract	590
Cătălin-Laurențiu BLENDEA – Restaurarea lăzii breslei tăbăcarilor sași din Făgăraș	594
<i>La restauration du coffre de la guilde des tanneurs saxons de Făgăraș</i>	594
Résumé	594
Ștefan ANDREI – Reabilitare ceas Favre-Leuba Sea King	602
<i>Favre-Leuba Sea King watch rehabilitation</i>	602
Abstract	602

RECENZII *REVIEWS*

Alina FELEA – Adrian Dolghi, <i>Copilăria în Moldova Sovietică (1924-1961): o investigație istorico-antropologică a copilăriei de la periferia imperiului</i> , Chișinău, Editura ARC (Bons Offices), 2022, 317 p.	609
Gudrun-Liane ITTU – Beatrice Bednarik, Alexandru Davidian, <i>Familia Bednarik în arta românească</i> , București, Editura Vellant, 2020, 382 p.+il.	612
Anatolie POVESTCA – Anatol Petrencu, <i>Ucraina în flăcări</i> , Chișinău, Tipografia „Balacron”, 2024, 179 p.	616

EVOLUȚIA SERICICULTURII DIN SPAȚIUL PRUTO-NISTREAN ÎNTRE MIT ȘI REALITATE

Asea M. TIMUȘ¹

THE EVOLUTION OF SERICICULTURE FROM THE PRUTO-NISTREAN SPACE BETWEEN MYTH AND REALITY

ABSTRACT

The paper discusses the secular evolution of sericulture in the Pruto-Dnistrian space in order to dispel the myth of the introduction and development of this micro branch from field of animal husbandry, by the Bulgarian and Gagauz ethnic groups after their colonization of the south of Bugeac, when Bessarabia was part of the Russian Empire. Based on specialized historiographical sources, evidence was presented that natural silk circulated in the targeted area, either from its own artisanal production or from imported silk. But successes in local sericulture (originally achieved by Bulgarians and Gagauz), were temporary and superficial, thus the profession disappeared from the Moldavian SSR, starting with the production sectors and then from academic research. The disappearance of sericulture from the Moldovan SSR also coincided with two events: the achievement of the independence of the Republic of Moldova and the retirement, then the passing away of established scientific researchers, and interest did not appear from anywhere: applied animal husbandry or academic research.

Keywords: silkworms, silk, sericulture, Bessarabia, Moldavian SSR.

Introducere. Generațiile de concetățeni „sovietici” din zonele rurale ale Republicii Moldova încă țin minte viermii-de-mătase din casa-mare pentru sărbătoare, fiindcă participau activ la toate lucrările: culesul furajului – frunzele de dud –, hrănirea viermilor de cel puțin șase ori pe zi, igienizarea spațiilor și predarea produsului final – gogoșele – la cantorele² din colhozuri sau cele din raioane. Munca începea la sfârșitul anului de învățământ și dura o bună parte din vară: iunie-iulie, adică zilele din vacanța elevilor, fiind implicați în toate etapele noii îndeletniciri dar străină tuturor. Însă după sericicultura liberă și forțată de-a lungul anilor, în spațiul pruto-nistrean au rămas monumente ale Naturii – mai mulți pomi de dud din Chișinău, posibil și în alte localități, dar încă neidentificați, de aceea merită aflate începuturile și sfârșiturile sericiculturii din spațiul vizat.

Totodată, necoroborarea științifică a evoluției borangicului³ din arealul geografic în cauză ar fi ca o umilință retroactivă la adresa domnitorilor moldoveni și cle-

¹ Cercetător științific, doctor în științe agrare, Asociația Istoricilor din Republica Moldova „Alexandru Moșanu”, Chișinău. ORCID ID: 0009-0008-0031-6546; e-mail: asea_timus@yahoo.com.

² Cantoră – birou, cancelarie, centru (sursa: <https://dexonline.ro/definitie/cantor%C4%83>; accesat: 22.05.2024).

³ Fir depănat de pe gogoșile viermilor de mătase.

rului bisericesc medieval, care depuneau eforturi pentru a se alinia lumii civilizate prin vestimentația lor din brocart⁴ „bătut cu fir de aur” și utilizarea în ritualurile religioase a așternuturilor rare și scumpe din mătase pe scaune, mese și analoage etc., inclusiv din accesoriile pentru veșmintele lor, care făceau parte din respectul sfânt pentru cartea și rânduiala bisericească. Frescele de pe zidurile mănăstirilor și bisericilor din secolele medievale și a unor icoane amintesc întocmai mătasea redată în vestimentația lor.

Acordarea pionieratului în cultivarea dudului și creșterea viermilor de mătase începând cu colonizarea sudului Bugeacului de bulgari și găgăuzi, ar fi o altă înfruntare retroactivă la adresa celui mai mare ctitor al istoriografiei românești, Nicolae Iorga, cu opera selectivă cu tematică economică publicată în 1982 într-un volum special⁵, în care se citează mătasea și alte produse din aceasta de nenumărate ori din diverse secole ale evoluției principatelor românești. Citez doar trei secvențe doveditoare:

1. „Pe drumurile importante, existau poște cu stațiuni. Se vorbește de 10.000 de astfel de popasuri, de 300.000 cai întrebuițați pentru comunicații. Primele drumuri plantate cu arbori le datorăm tatarilor. E un capitol în Marco Polo în care se spune că la fiecare trei sau patru unități de măsură era plantat un arbore. Și, când cineva tăia unul din acești arbori, el primia imediat pedeapsa cuvenită”⁶. „Posibil, printre marfă era și mătasea, iar printre copacii plantați și duzi – specii nepretențioase, cresc oriunde, inclusiv cunoscute de călăreți ca aspect morfologic și ca denumire, elemente importante în transmiterea estafetelor poștale (n.a.)”;

2. „Se exportă în schimb mărfuri tătarești, în tovarile (ung.: tăr), poverile lor: mătasa, piperul, camha, tebenca (tot mătăsuri), tămâia (temiamul), vinul grecesc dulce («cvas» în rusește)”⁷. Calendaristic aceste note sunt din domnia lui Alexandru cel Bun, când a semnat la Suceava un omagiu polonilor în 8 octombrie 1407;

3. „Mătăsarii noștri se păstrează și în această vreme: diaconul Marin Mătăsariul de la Iași, Sandu mătăsariul de acolo. Apoi alții: La Putna, în Ploiești, în Oltenia și aiurea. Ei fac și frâne, hățuri de mătăsă. Alături se așează mătăsarii greci, pe care-i aflăm de pe la 1740. Schimbări aduse de moda cea nouă europeană nu se observă încă”⁸. Nu este posibil de aflat dacă acei mătăsari moldoveni și greci produceau mătasea din viermii crescuți de ei sau coconii ori bobinele cu fir de mătase din import.

Prin aceste informații selective urmăresc să demonstrez că viermii-de-mătase și pomii de dud nu au fost introduși pentru prima dată în regiunea/gubernia Basarabia de coloniștii bulgari și găgăuzi, cum s-a încercat să ne insufle decenii la rând istoriografia sovietică, ci cu mult înainte de stabilirea lor pe aceste meleaguri.

Metode de cercetare. Evoluția sericiculturii artizanele în gubernia Basarabia și în RSS Moldovenească s-a întocmit pe baza cărților, articolelor și rapoartelor publi-

⁴ Țesătură de mătase de calitate superioară, înflorată sau ornamentată cu fire de aur ori de argint.

⁵ Georgeta Penelea, *N. Iorga. Opere economice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, 846 p.

⁶ N. Iorga, *Rivalitatea veneto-normandă și veneto-ungară și imperiul comercial al tătarilor*, în vol. „N. Iorga. Opere economice”, p. 351.

⁷ Idem, *Comerțul exterior al Moldovei până la 1500*, în *Ibidem*, p. 481.

⁸ Idem, *Vechiul meșteșug și modele străine*, în *Ibidem*, p. 213.

cate în limbile rusă și română, depozitate în biblioteci, arhive și site-uri online. Informațiile obținute au fost divizate conform perioadei de dezvoltare a sericiculturii arizanale: Principatul Moldovei (până la 1812), Basarabia imperială (1812-1917), Regatul României (1918-1940) și RSS Moldovenească (1944-1991).

Rezultate și discuții. Principatul Moldovei (până la 1812). Cele mai relevante informații le-am obținut din mult apreciatul de universul științific „Jurnalul de călătorie” al lui Paul din Alep, care nu doar a călătorit, dar a și locuit, comparativ, îndeung în cele două principate românești, Moldova și Valahia, între anii 1653-1658, lăsând o moștenire după el, în prezent o sursă literară universală, pe care N. Iorga a descris-o scurt și semnificativ: „Pavel de Alep, izvor capital prin sinceritatea sa (...)”. Expresie utilizată ca motto de autoarea Ioana Feodorov⁹ în ultimul ei volum din 2020, din care am extras trei aspecte care ne interesează în lucrare: 1. răspândirea dudului în Țara Moldovei înainte de Vasile Lupu (domnie 1634-1653); 2. existența vestimentației și veșmintelor din mătase sau borangic în garderoba domnească și preoțească; 3. creșterea viermelui-de-mătase în mănăstirile din Kiev. Principalele secvențe traduse de Ioana Feodorov și colegii ei de la Paul din Alep, sunt:

- Veșmintele clericale: Patriarhul Constantinopolului a fost îmbrăcat cu stiharul¹⁰ deasupra unui surtuc din blană de samur¹¹. Mânecuțele au șireturi de borangic cu care se agață de veșmânt, trecute prin inele de argint. Pe sub lăncișoarele engolpi-oanelor s-a pus o năframă subțire, iar în cuta omoforului de pe piept s-a pus o năframă brodată;

- Ustensile bisericesti: sipetul cu daruri a fost pus pe o țesătură de bumbac, dar acoperit cu un ștergar din serasir și apoi învelit cu un săculeț roșu-trandafiriu, cu băieri trainice din fir de borangic albastru; analogul pentru Evanghelie era învelit într-o poală de brocart cusută și tivită cu catifea verde cu ciucuri la capete; un scaun pe rol de analog, era frumos înfășurat într-un văl de borangic și deasupra pusă Psaltirea;

- Icoanele: doamna este în veșmânt din serasir¹² și samur cusut cu fir de aur și calpac de samur. Copiii sunt îmbrăcați în straițe bogate;

- Acoperăminte de sicrie: în firide se află mormintele fiilor domnului și a primei lui soții, doamna Tudosca, și peste toate sunt așternute acoperăminte bogate din țesături de borangic și brocart; trupul Sfintei Parascheva era înveșmântat în văluri de borangic și altele de asemenea;

- Vestimentația domnească: femeile împletesc părul și îl răsucesc în colac deasupra capului și îl acoperă cu o năframă albă, iar cele înstărite pun și o dantelă trandafirie. Toate poartă șaluri albastre de Alep, iar cele înstărite șaluri negre sau alte culori din mătase din Brusa. În Valahia și la femeile cazace poartă năframe albe, iar cele bogate pun și o cunună de mărgăritare;

- Trăsura domnească: Vasile Lupu a venit la biserică cu trăsura care era căptușită cu brocart;

⁹ Ioana Feodorov, *Paul din Alep. Jurnal de călătorie - Siria, Constantinopol, Moldova, Valahia și Țara Cazacilor*, traducere din limba arabă, studiu introductiv și note cu colaborarea Yuliei Petrova și a lui Mihai Țipău, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2020, 622 p.

¹⁰ Veșmânt lung și larg pe care îl poartă preoții ortodocși în timpul serviciului religios.

¹¹ Mamifer cu blană scumpă („Martes zibellina”).

¹² Stofă țesută cu fir de aur.

- Darurile domnești: perne brodate și încheiate cu horbotă trandafirie; o cămașă din borangic; pânzeturi brodate și postăvuri trandafirii; mantii din borangic; straie de atlas și mătase, iar dregătorilor Curții sale – pânzeturi de serasir ori catifea, horbote și altele asemenea;

- Negustoria: în Kiev negustorii aduc diverse produse alimentare, dar și mătase persienească și pânzeturi roșii din Țara Turcească, de la depărtare de patruzeci de zile. Femeile vând în piețele lor frumoase și în prăvăliile lor minunate tot ce-i trebuie omului, pânzeturi, blănuri de samur și altele. Femeile sunt frumos împodobite, după portul lor, și nimeni nu se uită la ele cu jind¹³.

Cu referință la pomul de dud (frunzele cărora constituie baza furajeră a viermilor de mătase-n.a.), Paul din Alep a notat în Jurnalul său de călătorie: „În grădina domnului (Vasile Lupu) cresc duzi cu poame dulci, mulți caiși și migdali, iar un rodiu mic și un lămâi cu poame dulci creșteau în câte un butoi”. Notița de la Kiev: „În drum spre Lavra Pecerska «Mănăstirea Peșterilor», am trecut printr-o imensitate de grădini (4-5 mii de case cu livezi și grădini în jur) și am văzut nuci, duzi, multă viță-de-vie, caiși. Mi s-a mai spus că mitropolitul anterior al cazacilor organizase aici creșterea viermilor-de-mătase și scotea un borangic minunat”. Tot despre Kiev: „Fiecare casă are o grădină mare în care cresc tot felul de copaci roditori care se află la ei – au duzi precum copacul de la Alep cu poame albe și roșii, dar nu le place să mănânce dudu”.

Din notițele lui Paul din Alep se confirmă din nou că: 1. țesăturile și firul de mătase circulau în Țara Moldovei cu mult înainte de anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus (1812); 2. duzii din livezile mănăstirești din Kiev și creșterea anterioară de un mitropolit a viermilor-de-mătase și obținerea borangicului de calitate confirmă răspândirea îndeletnicirii în țările vecine nu prin intermediul doar a târgoveților turci (cei mai des menționați), ci prin extinderea religiei bizantine, adică a celei grecești, care a fost printre primele țări din Europa care a preluat îndeletnicirea de la perși. Mitropoliții de la mănăstiri cu călugării lor, spre exemplu, și după cum i-a menționat în actele sale N. Iorga pe diaconul Marin Mătăsariul cu Sandu mătăsariul de la Iași, bineînțeles și alții necunoscuți ca ei, aveau cel mai mare interes pentru țesăturile rare și deosebite, cum era mătasea în acele timpuri. Anume preoții și călugării erau în stare să învețe noua meserie și puteau forma condițiile adecvate pentru creșterea viermilor-de-mătase, care necesitau o disciplină în tehnologia de creștere absolut perfectă.

În literatura basarabeană și din RSS Moldovenească „calea bisericească” de răspândire a sericiculturii nu este menționată; decât cea comercială. Astfel am continuat investigarea subiectului și am găsit un răspuns într-o carte publicată la Moscova în 1990¹⁴, dar întocmită în timpul restructurării¹⁵, în care sunt expuse nu doar succesele, ci și insuccesele sericiculturii din Imperiul Rus și URSS. Autorul V.A. Radkevich menționează în capitolul „Orientul apropiat și Europa”¹⁶ două direcții ale utilizării mătăsii: în scopuri civile și religioase, și anume: „În Roma și Grecia antică îndeletnicirea era cunoscută cu denumirea *serikia*. Din mătase confecționau vestimentație

¹³ Cu dorință mare, poftă, dor etc.

¹⁴ В.А. Радкевич, *Великий шелковый путь*, Москва, В О «Агропромиздат», 1990, 339 с.

¹⁵ Reconstrucție a vieții economice și politice în fosta URSS (1985-1991) preconizată prin lucrările și activitatea lui Mihail Gorbaciov și bazată pe dezvoltarea comunicării și a transparenței (sursa: <https://dexonline.ro/definitie/perestroika>; accesată: 18.05.2024).

¹⁶ В.А. Радкевич, *op. cit.*, p. 136-137.

de sărbătoare, care era foarte apreciată de clasa bogaților și era foarte populară în castelele și vilele nobilimii înstărite”. Despre scopurile religioase a scris: „Mătasea se aducea în dar zeilor, cu aceasta se acopereau altarele, se confecționau veșmintele de cult religios. Dar aceasta era mătase scumpă din comerț”.

Însă, la renumita mănăstire din Kiev, Paul din Alep a mai scris că se creșteau duzi pentru viermele-de-mătase și obțineau borangic minunat, din care rezultă că mitropolitul cu călugării lui au învățat de la cineva și de undeva îndeletnicirea sau doar au preluat-o și continuat-o (preluată deci pe filiera ortodoxă-n.a.). Un răspuns îl găsim din nou la Radkevich, și el preluând-o de la Aristotel: „În *Historia animalium*, Aristotel a scris: Dintr-un vierme mare, care ar fi avut coarne și se deosebește de alții, se formează, după schimbarea viermelui, la început în omidă ..., apoi în cocon; timp de șase luni viermele trece aceste forme; din coconii respectivi, unele femei îi desprind, apoi fac ghem și țes. Se spune că prima care a făcut pânză din firul lor a fost Pamfilia de pe insula Kos, fiică din Platea¹⁷”.

În continuare, Radkevich (p. 137) încearcă să identifice specia de fluture pe care o creșteau grecii antici, dar anticipez să expun un aspect, care izbitor se aseamănă cu cele întreprinse în regiunea/gubernia Barasabia de Imperiul Rus, și anume: „Posibil că pe această insulă au ajuns robii din China sau India (în perioada lui Alexandru Macedon) care au întâlnit un fluture asemănător cu cel care făcea mătase. Pe baza aceluia fluture ei au exersat cunoștințele și îndemănările obținute în țările natale. De aceea, Aristotel a subliniat că doar unele femei se ocupau de prelucrarea coconilor, trecându-i uneia și numele (Pamfilia)”. Ori în regiunea/gubernia Barasabia din Imperiul Rus nu au fost aduși robi, doar coloniști bulgari și găgăuzi fugiți din Imperiul Otoman, altă dată Imperiul Bizantin, cu tradiții deja definite în sericicultura artizanală, respectiv îi credeau și pe ei capabili să extindă sericicultura în sudul Bugeacului, unde au fost stabiliți inițial, în perioada domniei țarinei Ecaterina a II-a a Rusiei.

Cu referință la specia de fluture, Radkevich¹⁸ a scris că „Pe baza investigațiilor ulterioare ne-a permis să stabilim care viermi-de-mătase s-au crescut pe insula Kos pentru obținerea mătăsii. În peninsula Balcani și insulele din vecinătate se răspândește fluturele *Lasiocampa otus* (în prezent *Pachypasa otus*, Drury, 1773). În stadiul de omidă se hrănește cu frunze de stejar și alte plante, apoi se retrage în sol pentru hibernare (de aceea la Aristotel viermele se transformă în omidă), după care în primăvară omida migrează în coroana stejarului, unde țese un cocon în luna iulie (la Aristotel viermele se dezvoltă șase luni)¹⁹”. În continuare, Radkevich²⁰ scrie că „În prezent specia *Lasiocampa otus* nu prezintă importanță industrială, dar Aristotel și Pliniu au avut în vedere anume acest fluture. Coconii fluturelui se depănuau greu și calitatea mătăsii obținute – bombicii²¹ erau net inferioare în comparație cu cea chinezească și indiană, respectiv costul lor tindea mult spre cel ieftin. Totuși, era mătasea obținută în condițiile locale”. Deci concluzionează din nou că grecii și romanii antici cunoș-

¹⁷ Localitate în Grecia antică, în Beoția, la 13 km S de Teba.

¹⁸ В.А. Радкевич, *op. cit.*, p. 138.

¹⁹ În perioada hibernării omida „doarme” și așteaptă vegetația nouă pentru a se furaja, iar în coconul său din stejar acumulează temperatura și umiditatea necesare pentru a evolua în următoarele două stadii: pupă și fluture.

²⁰ В.А. Радкевич, *op. cit.*, p. 139.

²¹ De la genul de fluturi „Bombyx”.

teau sericicultura mult anterior decât s-a stabilit în general pentru școlile din URSS. Radkevich a încheiat capitolul astfel: „Despre informațiile prezentate de Aristotel, Pliniu și alți autori antici, despre răspândirea în țările eline de la sfârșitul sec. IV î.H. până în sec. I d.H. a mătăsii chinezești – *serikia* – și producerea mătăsii locale – *bombikia* –, nu ar fi motive de-a le suspecta ca nedemne de încredere”.

O altă țară din vecinătatea guberniei Basarabia în care Radkevich²² menționează că s-a practicat sericicultura a fost Polonia. Din secolul al XVI-lea, dudul cu fructele negre se întâlnea în multe livezi și parcuri, iar despre dudul alb și viermele-de-mătase polonezii au aflat după interacțiunea cu Italia (preluată deci pe calea bisericii catolice). La începutul secolului al XVII-lea, prin Prusia, au pătruns în Polonia și instrucțiunile sericiculturii, una fiind tradusă în 1756 în limba poloneză. Regele Poloniei, Stanislaw August Poniatowski, doar cu un an după urcarea pe tron (a domnit în anii 1755-1764-n.a.) a cunoscut instrucțiunea prusacă și a plantat duzi albi pentru a dezvolta sericicultura într-o zonă extravilană din Varșovia – Lazienki²³. Nobilimea poloneză, imitând activitatea regelui și din propria lor curiozitate, au început să planteze duzi albi și să se îndeletnicească cu sericicultura artizanală la vilele lor rurale. Între timp și savantul polonez Krzysztof Kluck²⁴ a întocmit un tratat despre înmulțirea viermilor-de-mătase²⁵, astfel că și el a contribuit în felul său la dezvoltarea îndeletnicirii sericicole.

În 1815, continuă Radkevich să menționeze, în Polonia au început a planta duzi în masă, iar ministrul afacerilor interne Mostovskii a înmulțit viermii-de-mătase pe domeniul său din Tarchomin (8 verste de la Varșovia). Urmându-i exemplul, la Institutul Agricol și Silvicultură din Marymont²⁶ au început să se ocupe de creșterea viermilor-de-mătase, apoi mulți locuitori din Varșovia. Cele mai bune rezultate le-a obținut o călugăriță catolică cu numele de familie Karshnitsky, care a dezvoltat afacerea sericicolă în gospodăria mănăstirii, obținând câte 100 de coți²⁷ anual, pe care îi folosea la propriile necesități mănăstirești și pentru cadouri. În 1850 centrul de înmulțire a viermelui-de-mătase a devenit Grădina Botanică din Varșovia. Din informația

²² В.А. Радкевич, *op. cit.*, p. 154.

²³ Parcul Regal Lazienki (76 ha), a cărui istorie datează din secolul al XVII-lea, este una dintre cele mai verzi zone din Varșovia. Datorită naturii sale pitorești, precum și a numeroaselor muzee, și a unei varietăți de evenimente culturale, Lazienki este unul dintre cele mai populare locuri din capitala poloneză (sursa: <https://culture.pl/ru/article/ot-korolevskikh-kupalen-dokulturnogo-centra-zakhvatyvayuschaya-istoriya-varshavskikh-lazenok>; accesat: 18.05.2024).

²⁴ Jan Krzysztof Kluck (13.IX.1739, Ciechanowiec-2.VII.1796, Ciechanowiec) – naturalist polonez, entomolog, agronom, preot catolic (vicar de Ciechanowiec). A descris o serie de taxoni de fluturi, inclusiv mai multe genuri care trăiesc în Lumea Nouă („Heliconius”, „Danaus” etc.). Nu a fost doar un om de știință, ci și un artist talentat, ceea ce a ajutat la ilustrarea lucrărilor sale (sursa: https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Krzysztof_Kluck, accesat: 18.05.2024).

²⁵ J.K. Kluck t. 4: *O wadzie i robakach*, Warszawa 1780; reeditate în anii 1802 și 1823 (sursa: https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Krzysztof_Kluck; accesat: 18.05.2024).

²⁶ Institutul de Agronomie și Silvicultură a fost înființat în 1816 în satul Marymont de lângă Varșovia și este prima universitate agricolă din Polonia (sursa: https://pl.wikipedia.org/wiki/Instytut_Agronomiczny; accesat: 18.05.2024).

²⁷ Cot – veche unitate de măsură pentru lungimi egală cu 0,664 metri (în Muntenia) sau cu 0,637 metri (în Moldova), care reprezenta distanța de la cot până la încheietura palmei (sursa: <https://dexonline.ro/definitie/co%C8%9Bi>; accesat: 18.05.2024).

succintă despre începuturile sericiculturii din Polonia sesizăm că a fost inițiată la nivel regal, apoi susținută de un ministru, preluată de instituția agricolă și dezvoltată din nou la un așezământ monahal, și apoi la cea mai justificată instituție publică – Grădina Botanică. Despre țărani polonezi, cum că s-ar fi ocupat de această dificilă sericultură, Radkevich nu scrie nimic.

Merită expuse și cele câteva informații de la Radkevich despre o altă țară, oarecum vecină cu gubernia Basarabia, și anume Bulgaria, fiindcă coloniștilor bulgari li s-a atribuit introducerea îndeletnicirii în sudul Bugeacului. Despre Bulgaria, Radkevich scrie²⁸: „Sericicultura în Bulgaria este cunoscută demult, doar că fabricile de bobinaj al firului de mătase obținut pe teritoriul Bulgariei aparțin firmelor engleze, de aceea toată mătasea se transportă în Anglia. Majoritatea coconilor (cantități foarte mici), la fel, se exportă în străinătate. La mijlocul secolului trecut (XIX-lea) în Bulgaria se produceau nu mai mult de 1500 tone anual”. Deci același lucru aveau de executat coloniștii bulgari și găgăuzi din gubernia Basarabia – producerea artizanală a coconilor și predarea lor la fabricile din Imperiul Rus.

Din primele două surse – Fiodorov, „Jurnalul călătoriei lui Paul din Alep” (2020), și Radkevich, „Marele drum al mătăsii” (1990) –, s-au aflat generalități despre sericicultura artizanală cu produsele din Principatul Moldovei și țările vecine cu denumirea actuală Ucraina, Bulgaria și Polonia. Însă există surse și despre sericicultura din regiunea/gubernia Basarabia, care prezintă același interes istoric.

Secvențe despre sericicultura din regiunea/gubernia Basarabia din Imperiul Rus (1812-1918). Informațiile sunt preluate de la doi savanți sovietici din domeniul sericiculturii, care au „strecurat” în lucrările de referință și aspecte istorice, nu doar succesele obținute din cercetările științifice: Plugaru²⁹ (Republica Moldova) și Radkevich³⁰ (Republica Belarus, citat anterior).

I.Gh. Plugaru în subcapitolul „Scurta istorie a selecției viermelui-de-mătase”, din autoreferatul tezei de doctorat (1964), nu a menționat nici o informație cu referință la Basarabia din Imperiul Rus sau alte perioade, decât cea universală și rezultatele din URSS. Însă în lucrarea „Istoria sericiculturii în Moldova” (1965)³¹, a explicat mai amplu: „Inițierea sericiculturii în Moldova a avut loc în vremuri îndepărtate. Viermele-de-mătase a fost adus încă de turci și până la sfârșitul sec. XVIII s-au păstrat pe locurile actualului sat Parcani din raionul Tiraspol urmele unei plantații de dud, care în 1793 ocupa 678 desetine (peste 680 ha)”. Constatarea sa Plugaru a preluat-o de la doi autori ruși (A.N. Korciaghin și F.F. Kavraiskii, 1890), dar ținând cont de concepțiile politicilor din perioada sovietică savantul a oferit prioritate comerțului cu mătase și nu a răspândirii pe calea mănăstirilor. Ca dovadă a scris în continuare astfel:

²⁸ В.А. Радкевич, *op. cit.*, p. 155.

²⁹ Asea Timuș, Nichita Croitoru, Nina Chirița, *Aspecte din cariera științifică a fraților Plugaru din Republica Moldova*. Simpozionul Științific Internațional „Agricultura modernă – realizări și perspective”, dedicat aniversării a 85 ani de la fondarea UASM, Chișinău, 2018, p. 553-560.

³⁰ В.А. Радкевич, *Vsevolod Anatolyevich (n. 1926-d. 1999 în Vitebsk), doctor în științe biologice, entomolog, zoolog* (sursa: http://unicat.nlb.by/scient/pls/dict.prn_ref?tu=e&tq=v0&name_view=va_all=10; accesat: 19.05.2024).

³¹ И.Г. Плугару, *История шелководства в Молдове* (краткий обзор). Вредная и полезная фауна беспозвоночных Молдавии, вып.1, 1965, стр. 102-108.

„Plantația respectivă, în 1808, a atras atenția șefului regiunii Novorossiysk – Riche-lieu, care decide să înființeze o colonie specială de bulgari-sericicultori. De la acel șef, an și localitate s-au întreprins diverse măsuri statale, direcționate spre răspândirea sericiculturii în Moldova. A urmat construcția unei fabrici mici pentru depănarea și bobinarea firului de mătăsă”. Dar Plugaru menționează, ca și Radkevich, că: „Munca la fabrică era considerată mai grea decât serviciul militar al soldaților din acea vreme ... Bulgarii, găgăuzii și alți migranți, nativi din Turcia și Grecia, fiind bine cunoscuți cu sericicultura artizanală, ocupându-se cu aceasta la greci (Bizanț) și turci, au adus cu ei dudul și rasele lor de viermi-de-mătase, inclusiv tehnologiile de creștere”.

În alt aliniat, Plugaru scrie: „Departamentul care gestiona migrații, a decis să profite de îndemânările bulgarilor în creșterea viermilor-de-mătase. Cu scopul de a răspândi ramura în colonii, ei i-au obligat pe coloniști să sădească pomi de dud și anual să hrănească viermi”. Tot de la Plugaru, în context: „Coloniștii basarabeni au primit de la departamentul lor grenă de vierme-de-mătăsă, doar că o parte din coconi/gogoșe erau confiscate pentru hazna”. Deci aceasta ar fi prima sesizare de la Plugaru că migrații bulgarii nu erau sericicultori nativi, ci au fost obligați să se îndeletnicească cu aceasta când au devenit coloniști, după care și-au asumat meseria respectivă pentru următorii 200 de ani.

Însă despre sericicultura forțată și abuzivă din Imperiul Rus cel mai explicativ a scris tot Radkevich³²: „Idea era că toate măsurile întreprinse de guvern aveau caracter constrângător. Sericicultura era greoaie și o recrutare împovăraătoare. În documentele de la sfârșitul sec. XVIII se pot găsi astfel de note: Prejudcățile împotriva sericiculturii încă mai mult s-au înrădăcinat locuitorilor de la sate din motivul că ei trebuiau să îndeplinească lucrările la fabrică fără plată și nu primeau de la fabrici nici un venit, astfel ei au urât nu doar fabricile, dar însuși sericicultura, și fiind o muncă chinuitoare, ei efectiv nu aveau stare să o vadă și să se ocupe. Măsurile de stimulare aveau caracter simbolic, fiindcă se apreciau doar cantitățile mari de hrănire a viermilor. Însă comercianților, cazacilor, migranților și țăranilor, nacalnicii de gubernii aveau în hazna bani de-a le răsplăti munca astfel: pentru 1.000 de pomi sădiți sau 10 pfunți³³ câte 10 ruble, pentru 2.000 de pomi sau 200 pfunți câte 25 de ruble, pentru 4.000 de pomi sau un pud de mătase gata câte 50 de ruble, lăsându-și mătasea în propria utilizare și urmărind ca răsplătirile să nu fie eliberate mai mult de trei ori”.

Radkevich în continuare mai explică că „Țăranii în acea vreme nu aveau puteri de-a prelucra 10 pfunți. De aceea, măsurile de răsplătire aveau sens doar pentru proprietarii mari. Sericicultura forțată a existat doar până când guvernul își controla propriile decizii. Lăsând la discreția populației, aceasta încet s-a sfârșit peste tot, cu excepția localităților unde s-a reușit înrudirea cu tradițiile și obiceiurile populare, obțineau venituri, dar nu falimentarea. Din aceste motive din a doua jumătate a sec. XIX sericicultura, care se dezvoltă în primele etape în Basarabia (!), guberniile Tavria, Herson, Kiev, Poltava, Podolia, Harkov și Cernigov, brusc a decăzut. Dacă la începutul secolului în sudul Rusiei obțineau 364 puduri anual (cca. 6 tone), apoi la mijlocul secolului cantitatea s-a redus la jumătate și continua să scadă rapid”.

³² В.А. Радкевич, *op. cit.*, p. 177-178.

³³ Pfund – unitate de măsură a greutateii, egală cu circa 0,5 kg sau (regional) cu 0,25 kg (sursa: <https://dex online.ro/definitie/pfund>; accesat: 22.05.2024).

Reluând articolul din 1965 al savantului moldovean Plugaru, s-a aflat și despre soarta pomilor de dud: „Măsurile forțate, inclusiv abuzul funcționarilor au dat rezultate negative. Sericicultorii ascundeau mătasea, niciodată nu creșteau cantitate mare de gogoșe și nu înființau plantații mari de dud. Când s-a terminat obligarea forțată, multe plantații fără milă au fost tăiate, inclusiv plantația istorică din satul Parcani. Din 1808 până în 1846 recolta de coconi a scăzut de la 20 de puduri (320 kg) până la 3 puduri (46 kg). În acea perioadă în Basarabia existau 4 plantații de duzi cu un număr de 4.200 de pomi, iar prin curțile oamenilor mai vegetau 216.440 de pomi. Respectiv și volumul de mătase a scăzut în primii ani din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de la 1.400 pfunți (în 1850) până la 250 (în 1855)”. Astfel, sericicultura de la care se așteptau mari venituri în gubernia Basarabia decădea vertiginos și de aceea expun alte motive care au condus la aceasta.

Alte crize ale sericiculturii din Basarabia. Savantul Plugaru din perioada sovietică enumeră mai multe cauze ale decăderii sericiculturii din Basarabia, aflate din literatura disponibilă pentru studiu: 1. campaniile militare din Crimeea (fără detalii-n.a.), informația fiind preluată de la unul din organizatorii sericiculturii în Imperiul Rus, cu numele N.N. Șavrov, doar că acesta în raportul din 1886 s-a referit la sericicultura din imperiu și nu din Basarabia; 2. superstițiile crescătoarelor (Plugaru s-a referit la deochetul viermilor), dar autorul le respinge și ignoră explicațiile; 3. Epizootiile³⁴, în special pebrina³⁵, patologia cea mai gravă a viermilor-de-mătase, care s-a răspândit și atacat în tot sudul Imperiului Rus.

Profesorul Radkevich, însă, explică mai amplu patologia istorică care s-a transformat într-o epizootie mondială pentru sericicultură, de aceea expun detaliile principale din lucrarea lui³⁶. În 1857 pebrina s-a răspândit în Franța, Italia, Spania, Portugalia și alte țări, rămânând „libere” Grecia și Turcia, dar în 1859 sericicultura și din aceste țări a fost atacată de aceeași patologie. Au fost inspectate Liban, Siria, provinciile Caucaz, Valahia și Moldova, dar în toate viermii erau infectați. În timp scurt, pebrina s-a răspândit în toate zonele de sericicultură din Europa și Asia. În Orientul Îndepărtat a rămas neatinsă sericicultura din Japonia și de acolo a început să se răspândească grena sănătoasă în toată lumea. Ajungând în crescătoriile infectate, din grena japoneză se obțineau efecte vremelnice. În 1865 renumitul savant francez Louis Pasteur³⁷ a acceptat cercetarea științifică a agentului patogen care provoacă pebrina viermilor, cu denumirea științifică „*Nosema bombycis*”, Nägeli, 1857. Pasteur a stabilit că agentul patogen poate pătrunde în corpul viermelui prin cele mai diverse căi; spre exemplu, rănilor produse de ghearele de la picioarele viermilor din vecinătate, iar microbii se pot afla în praful din crescătorie, pe frunzele de dud, excrementele viermilor bolnavi etc. Concluzia principală a lui Pasteur: amestecul grenei infectate cu cea sănătoasă este cauza primară de îmbolnăvire. În final, dar întotdeauna, aceasta se

³⁴ Extinderea unei boli contagioase într-un timp scurt, prin contaminare, la un număr mare de animale dintr-o localitate, regiune etc. (sursa: <https://dexonline.ro/definitie/epizootie%20>; accesat: 19.05.2024).

³⁵ Pebrina – din latinescul *pebrino*, în traducere *piper*, fiindcă se manifestă prin pete-bobițe negre pe corpul viermelui și amintesc de boabele de piper negru.

³⁶ В.А. Радкевич, *op. cit.*, p. 155-159.

³⁷ Louis Pasteur (1822-1895), om de știință francez, pionier în domeniul microbiologiei (sursa: https://ro.wikipedia.org/wiki/Louis_Pasteur; accesat: 19.05.2024).

numește respectarea igienei tehnologice (de la om până la viermi și incintele crescătorilor) și a carantinei (interzicerea pătrunderii omului din zonele infectate în cele libere de agentul patogen). Cea mai drastică măsură propusă de Pasteur a fost metoda celulară de producere a grenei, care prevedea trecerea sub lentila microscopului a fiecărui fluture matur înainte de cuplare. Grena depusă de femelele sănătoase se include în crescătorii, iar de la cele bolnave se distruge momentan. Sericicultorii cu anvergură industrială au avut potențial tehnologic și au respectat recomandările lui L. Pasteur, și astfel criza a fost depășită. Rezultatele celor cinci ani de studii și cercetări ale savantului au fost publicate în două volume, intitulate „Investigarea bolilor viermilor-de-mătase. Metode practice de încredere și prevenirea îmbolnăvirii”, iar guvernul austriac i-a oferit un premiu special pentru vastele investigații. Totodată, L. Pasteur, pe baza cercetării viermilor-de-mătase, a oferit omenirii o nouă metodă de prevenire a patologiilor umane – vaccinarea.

Renașterea sericiculturii după criza mondială a pebrinei. Datorită lui Pasteur criza a fost depășită la sfârșitul secolului al XIX-lea, dar multe țări nu au reușit și sericicultura lor s-a stins definitiv. Totodată, a avut loc redistribuirea după priorități, și anume: în unele zone se producea doar grena, în altele doar coconi, în altele bibinele de mătase, iar în unele mătasea prin importul de bobine. În 1870 în Imperiul Rus viermi se creșteau doar în nouă localități, autorul enumerând șase dintre acestea – Moscova și Oriol (în prezent în Federația Rusă), Kiev, Cernigov, Ielisavetgrad³⁸ și Harkov (în prezent în Ucraina) –, dar totodată recunoaște că în aceste orașe sericicultura era la nivel de amatorism și nu industrială. Foarte important, a mai accentuat Radkevich³⁹ că „În Asia Mijlocie, unde nu existau fabrici de depănare și îmbobinare, coconii se exportau în Franța și Italia, unde se depănau și se producea firul, după care revenea în Rusia sub formă de pânză de mătase”. Despre sericicultura din Basarabia post criză Radkevich nu menționează nimic.

Savantul sovietic Plugaru⁴⁰, în contextul crizei, a menționat: „În anii '40 ai sec. al XIX-lea, lângă Chișinău, la Școala Horticolă se ocupau cu sericicultura și rezultatele se raportau societăților științifice. În 1865 școala a vândut coconi vii grecilor din Constantinopol, iar în uezdul/județul Chișinău cu sericicultura se ocupau diverși proprietari. Sericicultura mai era răspândită în județul Bender (Comrat, Cimișlia, Taraclia, Ceadâr-Lunga). Însă cultivarea dudului, pregătirea, păstrarea și incubarea grenei în toată Basarabia se desfășura foarte rudimentar”. În anii '50 ai secolului al XIX-lea pebrina încă nu ajunsese în Basarabia, de aceea francezii deja cumpărau grenă din Basarabia, inclusiv turcii, astfel crescătorii s-au încurajat și chiar au înființat o mică fabrică pentru producerea grenei. Dar în scurt timp pebrina a ajuns și în Basarabia, iar sericicultorii din Caucaz, invers, au depășit criza în scurt timp, respectiv comerțul s-a reorientat ca de obicei și grenă în Basarabia nu s-a mai produs. Circa 30 de ani sericicultura din Basarabia a fost dată uitării, rămânând doar în câteva sate bulgărești și moldovenești, dar nu la nivel industrial, ci casnic și fiind utilizate în scopuri personale. În 1883 s-a revenit la sericicultura din sudul Imperiului Rus prin formarea de către Societatea Imperială Agricolă din Moscova a unui comitet al sericiculturii; in-

³⁸ În prezent Kropîvnîțkîi, oraș din Ucraina (sursa: <https://ro.wikipedia.org/wiki/KropvnaEi>; accesat: 19.05.2024).

³⁹ В.А. Радкевич, *op. cit.*, p. 161.

⁴⁰ И.Г. Плугару, *op. cit.*, p. 103.

clusiv s-a format o firmă comercială, care a început să cumpere coconii de la crescători. Aceste măsuri, care nu aveau caracter serios, au revigorat sericicultura păstrată răzleț și în Basarabia (județul Tiraspol). Însă grena locală (bulgărească) era degenerată pe cale naturală, de aceea s-a început importul grenei franceze, italiene, chineze și japoneze, și astfel rasele locale au fost exterminate.

Membrii comitetului, cu reprezentanți și în Chișinău, suplimentar au stimulat revigorarea sericiculturii în Basarabia prin expozițiile cu demonstrații și aplicații practice în școlile urbane și rurale, la expoziții și muzeul gubernial agricol. Unele rezultate au fost obținute și ca dovadă în 1894 s-au predat la populație 339 zolotnici⁴¹ de grenă și obținut 1.600 de puduri de coconi, apoi în zece ani sau în 1914 din 25.372 de zolotnici s-au produs 9.375 puduri de coconi. Savantul sovietic Plugaru a încheiat astfel succinta istorie a sericiculturii din Basarabia: „Războiul din anii 1914-1918 a frânat dezvoltarea sericiculturii și producerea coconilor din nou a înregistrat scădere”.

Despre Școala Horticolă din Chișinău⁴², menționată și de Plugaru, în care se preda disciplina Sericicultura și se efectuau instruirii practice cu populația doritoare de a-și însuși noua îndeletnicire artizanală, inclusiv despre participarea sericultorilor basarabeni la Expoziția Agricolă din 1889⁴³, am elaborat un articol separat⁴⁴.

Totalizarea sericiculturii științifice din RSS Moldovenească. Savantul I. Plugaru, în toată cariera sa de cercetător științific în domeniul sericiculturii (1956-1997), a publicat rezultatele în 56 de articole, printre care enciclopedii și cărți, singur sau în coautorat (mai multe cu soția sa, Raisa Mâinea-Plugaru, care a devenit și ea cercetător științific cu doctorat în sericultură). Însă secvențe despre sericicultura din Basarabia și RSS Moldovenească a prezentat doar în două lucrări: autoreferatul tezei de doctorat⁴⁵ și istoria sericiculturii din Moldova⁴⁶. În celelalte articole a expus rezultatele din selecția raselor de vierme-de-mătase productive pentru RSS Moldovenească și soiurile de dud potrivite pentru această industrie. În articolele enciclopedice despre sericultură a inclus date selective, accentuând succesele doar din RSS Moldovenească, care nu erau printre primele din URSS. Ca dovadă, în articolul enciclopedic foarte detaliat din 1975, intitulat „Sericicultura”⁴⁷, Moldova figurează doar într-o pro-

⁴¹ Zolotnic – unitate de măsură a pontelor de fluture egală cu 4,2 g și conținând cca 6.000 de ouă, din care eclozează tot atâtea omizi/viermi (sursa: <https://ru.wikipedia.org/wiki/золотник>; accesat: 19.05.2024).

⁴² А. Денгинкь, *Бессарабское Училище Садоводства*, в „Памятная книга Бессарабской области на 1862 год”, Кишинев, Региональная типография, 1862, с. 192-199.

⁴³ *Каталог сельскохозяйственной и промышленной выставки в Кишиневе, устраиваемой Бессарабским Земством*, Кишинев, Типография А.С. Степановой, 1889, 79 стр.

⁴⁴ Asea Timuș, *Propagarea sericiculturii artizanale în spațiul pruto-nistean în sec. XVIII-XIX* (sub tipar).

⁴⁵ И.Г. Плугару, *Селекция пород и гибридов тутового шелкопряда в условиях Молдавии. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата биологических наук*, Киев, 1964, 20 стр.

⁴⁶ Idem, *История шелководства Молдавии. Вредная и полезная фауна беспозвоночных Молдавии*, Кишинев, вып.1, 1965, с. 102-108.

⁴⁷ Articol în „Сельскохозяйственная энциклопедия”, Текст/Глав. ред.: В.В. Мацкевич и П.П. Лобанов. Четвёртое издание „Сукачев-Яшур”, издательство «Советская энциклопедия», 1975, р. 784-786.

poziție: „Sericultura a obținut dezvoltare în 11 republici unionale, inclusiv în raioane noi cum ar fi din Ucraina, Moldova, Caucazul de Nord, regiunea Volga inferioară, regiunile cornoziomice din centrul RSFSR”, iar din celelalte 10 republici procentul de coconi obținuți în ordine descrescândă, pe primul loc fiind RSS Uzbekistan (55%) și ultima RSS Armenia (0,2%), din care rezultă că în RSS Moldovenească se produceau coconi în cantitate de sub 0,2%.

O altă dovadă a decăderii lente a sericulturii din RSS Moldovenească, începând cu sectoarele de producere până la dispariția cercetării științifice, se află în volumul recapitulativ și omagial dedicat Institutului de Zoologie⁴⁸ cu ocazia celor 75 de ani de la fondare (1946) și 60 de ani de la obținerea denumirii finale (1961), în care au activat și savanții din domeniul sericulturii Ion Gh. Plugaru și Raisa Plugaru-Mâinea, ambii de origine română. Numele lor, însă, figurează superficial sau deloc: I.Gh. Plugaru – absent (a nu se confunda cu Serghei Gh. Plugaru de la p. 55 și 58, fratele lui Ion Gh. Plugaru), iar Mâinea Raisa – sericultura, doar la p. 221.

Ecouri despre sericultura bulgarilor din trecut discutată în prezent.

Autorul de carte Ivan Duminica, în cap. 3.2., „Rolul bulgarilor în viața economică a sudului Basarabiei”⁴⁹, descrie din statisticile din prima jumătate a secolului al XIX-lea despre agricultura bulgarilor din sudul Bugeacului. Pe o singură pagină abordează succint și subiectul sericulturii⁵⁰: „Coloniștii se ocupau cu succes și cu sericultura. Acest lucru a fost facilitat de condițiile climatice favorabile din sudul Basarabiei și de faptul că sericultura era o activitate economică tradițională pentru bulgari”. A trecut și numărul de duzi care se creșteau în unele localități, după care îl citează pe A. Skalkovski, care a remarcat în 1848 despre locuitorii din Taraclia următoarele: „Femeile cresc copaci de dud, adună gogoășele și deapănă mătase în cantități mari”. Mai departe, Duminica a scris: „Mătasea produsă se utiliza pentru nevoi personale. Abia în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, această ramură a intrat în atenția Zemstvei din Akkerman”.

Secvențele reprezintă o imagine generală, fiindcă scopul autorului Duminica în capitolul citat nu a fost sericultura, ci viața economică a bulgarilor din sudul Bugeacului, care i-a reușit foarte bine. Însă, fiind din domeniul agricol, apreciez primele abordări despre domeniile principale ale bulgarilor și nu cele secundare, cum era sericultura. Și dacă Duminica nu a scris că bulgarii erau obligați să crească și viermi-de-mătase, așa cum a scris că erau obligați să îndeplinească alte porunci după stabilirea lor în Bugeac, menționând cele 40 de impozite, construcția depozitelor și magazinelor pentru proviantul militar rus din propriile finanțe, întreținerea stațiilor poștale, pregătirea furajelor, sădirea a cel puțin 30 de copaci/pomi anual, aprovizionarea armatei cu animale de tracțiune (boi și cai) și multe altele. În acest context îmi permit să-l contrazic pe Duminica, cum că viermii-de-mătase crescuți de bulgăroaice nu a fost o tradiție adusă de femei din țara lor, după modelul grâului „arnăutca”, despre care a aflat de la H. Steven, scriind în 1841 că „Imigranții transdanubieni nu vor re-

⁴⁸ Laurenția Ungureanu (coordonator și redactor științific), *Institutul de Zoologie. Istorie. Personalități. Cercetări (1946-1961-1991-2021)*. F.E.-P., Chișinău, „Tipografia Centrală”, 2021, 449 p.

⁴⁹ I. Duminica, *Coloniile bulgarilor în Basarabia (1774-1856)*, Chișinău, Tipografia „Lexon-Prima”, 2017, 384 p.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 166.

nunța la arnăutcă atât timp cât vor avea pământuri în abundență și vor folosi în acest scop terenuri noi, chiar dacă acestea se vor afla la 80 de mile distanță de satele lor”. Închei discuția cu un aliniat tot de la autorul Duminica despre arnăutcă: „Acest lucru se datorează tradiției (bulgarii au cultivat acest soi în patrie), precum și condițiilor climatice și pedologice. În plus, arnăutka satisfacea nevoile proprii ale țăranilor și se bucura de cerere pe piața internă și externă”.

Bulgarii plugari și grânari nu renunțau, fiindcă arnăutca însemna pâinea garantată pe masă, ori firul de mătase o floristică pe o danteluță, un ciorap de damă și tot așa, de care se puteau lipsi oricând. De aceea, au renunțat și bulgarii la această îndeletnicire secundară dintr-o gospodărie agricolă cu tradiții seculare, ca toate celelalte etnii mari sau mici obligate să practice sericicultura chinezească sau japoneză, învățată de ei milenar.

Însă informațiile din cartea lui I. Duminica m-au provocat să întreb: de ce au fost izgoniți tătarii din Bugeac și înlocuiți cu bulgari? Pentru că tătarii erau vasali credincioși turcilor – dușmanul secular al rușilor –, sau că tătarii nu executau ordonanțele și nu transformau în câmpuri agricole pământurile întelenite din stepa Bugeacului după necesitățile Imperiul Rus! Tătarii – popor gregar, exprimându-mă în termen entomologic, adică nomad –, oricând își strângeau iurtele din stepe și se făceau nevăzuți, ori bulgarii – popor sedentar –, niciodată. Posibil că există explicații profesional argumentate, sper să le aflu cândva și să-mi răspund la propria întrebare.

Concluzii. Sericicultura în spațiul pruto-nistean nu a fost introdusă și dezvoltată de etniile bulgară și găgăuză după colonizarea sudului Bugeacului începând cu 1774, ci a apărut din timpuri mult mai străvechi. Căile de pătrundere și dezvoltare a viermelui-de-mătase presupun că au fost: 1. pe calea comerțului cu produsele finale – mătasea brută, vestimentații și accesorii; 2. pe calea mănăstirească – cultivarea în propriile plantații pomicole inclusiv a dudului, iar în „chilii” viermii-de-mătase, ei având la îndemână școlirea necesară (cartea, scrisul, cititul). La fel de important, finanțe personale de-a acoperi eventualele cheltuieli și brațele de muncă proprii (călugării, frații în ascultare, păcătoșii întru iertarea păcatelor), scopul principal fiind decorarea odoarelor sfinte, vestimentației preoțești, a accesoriilor, schimbul de cadouri onorabile etc.

O altă concluzie ar fi și că populațiile umane s-au înmulțit, moda umanității traversa de pe un continent pe altul, respectiv de la țară la țară și din casă în casă. Astfel cerințele au crescut și comerțul a favorizat îndeletnicirea, în unele țări ajunsă la nivel industrial. Însă dacă în China, țara considerată pionier în sericicultura mondială, s-a dezvoltat ramura încadrată în modern, în domeniul zootehniei au învățat-o mii de ani, apoi în Imperiul Rus, respectiv gubernia Basarabia, ulterior RSS Moldovenească, au avut ferma încredere că vor reuși în câteva zeci de ani. Posibil că s-au încurajat de la apicultură sau popular albinărit, care fiind bazată tot pe insecte i-a încurajat la investiții mari și speranțe grandioase. Doar că din apicultură, în comparație cu sericicultura, se recoltează produsele finale – mierea, ceara etc. –, fără a se îngriji de hrana albinei (în cazuri excepționale în primăverile prelungite și reci), pe care și-o alege singură din inimaginabila bogăție floristică existentă în Natură. Ori în sericicultura hrana insectei, în stadiul de larvă-omidă-vierme, se asigură de om dintr-o gamă de plante foarte limitată, aproape una singură – dudul. Tehnologia de creștere și întreținere a ciclului productiv necesită o disciplină după modelul vieții mănăstirești, ceea ce nu

este specifică omului, indiferent de îndeletnicire. La fel de important în comparație cu albinăritul, unde producția principală a lui este mierea, care se utilizează de la mic la mare, ca aliment, medicament sau desert, iar de la sericicultură un fir de mătase și apoi o batistă, rochie, halat etc., dar exclusiv pentru categoriile sociale înstărite, însă crescute de cele social pauperizate. De aceea, pentru miere și ceară, care era gloria Moldovei și Valahiei, nobila expresie a lui N. Iorga, țăranul niciodată nu a fost obligat prin forță ca să le producă, ori coconii – doar mânați. În astfel de condiții investițiile pot fi colosal de mari, iar rezultatele catastrofal de mici. În cei peste două sute de ani și cele două perioade distincte de încercare a includerii sericiculturii în uz agricol – Gubernia Basarabia din Imperiul Rus (cu ajutorul bulgarilor și găgăuzilor în special) și RSS Moldovenească din URSS (în cca 600 de sate din toată republica) –, rezultatele comparative în procente au început mereu cu zero întreg și virgulă după acesta.

O altă concluzie cu referință la mitul bulgarilor ca fiind pionierii sericiculturii din sudul Basarabiei, se află în cadrul științific al RSS Moldovenești (1946-1991), în care nu s-a înscris nici un bulgar să studieze și cerceteze sericicultura la nivel academic, decât Ion Gh. Plugaru. Însă și savantul Plugaru, la rândul lui, a fost obligat să se ocupe de domeniu, fiindcă în 1956 s-a reîntors din deportarea cu familia lui părintească din Siberia și a dorit să continue cele învățate în țară. În Siberia el a absolvit o facultate biologică, apoi prin angajare a cercetat un fluture dăunător arborilor din Siberia, dar cu denumirea populară asemănătoare viermelui-de-mătase, și anume „sibirskii ŝelkopread” („Dendrolimus sibiricus”, Tschetverikov, 1908). Fluturile din Siberia a determinat direcția de cercetare a lui Plugaru în sericicultura din RSS Moldovenească, după care a dorit să-i fie colaborator soția, cu origini de pe malul Dunării – Orlovca/Cartal, r. Reni (Ucraina), care a fost inițial învățătoare de clasele primare, apoi a absolvit prin corespondență o facultate de biologie și chimie. Conform rezultatelor publicate, rezultă că efortul științific al soților Plugaru a fost semnificativ de mare, doar că la nivel de URSS, prin RSS Uzbekistan, rezultatele din RSS Moldovenească erau modeste. Modeste fiindcă sericicultura din republică nu s-a schimbat în perioada sovietică în comparație cu cea din Imperiul Rus, în sens că erau obligate toate colhozurile și sovhozurile să obțină coconi-de-mătase (pe „trudozile” la sfârșit de an și nu salariu lunar), pentru combinatul de îmbobinare din orașul Bender, apoi transmise la fabricile de mătase din URSS.

Din această industrie sericicolă forțată cca 200 de ani în spațiul pruto-nistean au rămas să vegeteze diverși hibrizi de dud prin curțile private, margini de drum, scuarile bisericilor, școlilor vechi, livezile mănăstirilor, margini de drum etc., care merită un alt studiu separat și mai detaliat.